

एकल पालकत्वः एक आव्हान

डॉ.सुजाता मोरे चव्हाण

ई साहित्य प्रतिष्ठान

सादर करत आहे

एकल पालकत्व: एक आव्हान

लेखिका

डॉ. सुजाता मोरे चव्हाण

बी . एस. सी. (स्पीच थेरापी)

एम. ए. (सोशल वर्क)

पीएच. डी. (लॉ).

एकल पालकत्व: एक आव्हान

लेखिका : डॉ. सुजाता मोरे चव्हाण

९८६७९३४१०८-

Email : drsujatachavan61@gmail. com

Podcast- https://youtube.com/@samvaadvaahini4681?si=YNrcINUV3IT3T_10

या पुस्तकातील लेखनाचे सर्व हक्क लेखिकेकडे सुरक्षित असून पुस्तकाचे किंवा त्यातील अंशाचे पुनर्मुद्रण वा नाट्य, चित्रपट किंवा इतर रुपांतर करण्यासाठी लेखिकेची लेखी परवानगी घेणे आवश्यक आहे. तसे न केल्यास कायदेशीर कारवाई (दंड व तुरुंगवास) होऊ शकते.

This declaration is as per the Copyright Act 1957 read with Sections 43 and 66 of the IT Act 2000. Copyright protection in India is available for any literary, dramatic, musical, sound recording and artistic work. The Copyright Act 1957 provides for registration of such works. Although an author's copyright in a work is recognised even without registration. Infringement of copyright entitles the owner to remedies of injunction, damages and accounts.

प्रकाशक - ई साहित्य प्रतिष्ठान

www. esahity. com

esahity@gmail. com

Whatsapp- 9987737237

(विनामूल्य पुस्तकांसाठी फ़क्त नाव गाव कळवा)

प्रकाशन : २ जून २०२६

©esahity Pratishthan®2026

- विनामूल्य वितरणासाठी उपलब्ध.
- आपले वाचून झाल्यावर आपण हे फ़ॉरवर्ड करू शकता.
- हे ई पुस्तक वेबसाईटवर ठेवण्यापुर्वी किंवा वाचनाव्यतिरिक्त कोणताही वापर करण्यापुर्वी ई-साहित्य प्रतिष्ठानची लेखी परवानगी घेणे आवश्यक आहे.

एकल पालकत्व: एक आव्हान

डॉ. सुजाता मोरे चव्हाण .

बी .एस.सी.(स्पीच थेरापी)

एम. ए. (सोशल वर्क)

पीएच. डी. (लॉ).

प्रस्तावना

एकल पालकत्व असणे हे अलीकडे तशी दुर्मिळ घटना नाही. पूर्वी पण एकटे पालक मुलांचे संगोपन करीत असत पण त्यात प्रामुख्याने एका जोडीदाराचे निधन हे कारण असायचे. हल्ली मात्र घटस्फोट वा पालक विभक्त रहाणे हे प्रमाण पूर्वीपेक्षा वाढले आहे. दुसरा पालक असणे वा नसणे ह्यामुळे फरक पडू शकतो. एकल पालकत्व हे आव्हान आहे व त्याला सामोरी जातांना इतरांची मदत लागते. एकूणच हल्ली पालकत्व हेच मुळी आव्हान बनले आहे. एक वा दोनच मुले व त्यांच्यावर पालकांच्या अपेक्षांचा भार ह्यात त्या मुलांचे बालपण कधीकधी हरवून जाते. शिवाय ह्या स्पर्धात्मक जगात टिकण्यासाठी लहान वयात मोठी ओझी मुलांवर लादली जातात. मुलांची निरागसता कुठेतरी लोप पावते की काय अशी धास्तीही वाटते. सोशल मिडीया, गुगल गुरू व कृत्रिम बुद्धिमत्ता यामुळे सतत माहितीचा बडिमारही होतो. कधीकधी नको ती व नको तेव्हा काही माहिती मुलांपर्यंत पोहोचते.

मुले खरच फक्त पालक वाढवतात का? तर नाही. खरेतर आईवडिल मुलांना फक्त जन्म देतात. प्रत्येक मुल आईवडिलांकडून जन्मजात वैशिष्ट्ये घेऊन येते. आजूबाजूच्या सामाजिक, आर्थिक व भावनिक वातावरणानुसार त्याचे व्यक्तीमत्व घडत जाते. मुल हे आईवडिलांमधून जन्म घेते पण ते त्यांच्यासाठी जन्म घेत नसते. मुलांना प्रेम देता येते पण विचार देता येत नाहीत कारण प्रत्येक मुल स्वतःची विचारधारा घेऊन येते.

मी मुंबईच्या कुटुंब न्यायालयात १९८९ ते २०१३ पर्यंत विवाह समुपदेशक म्हणून काम केले. पुढे पण मी जोडप्यांतील समस्यावर मदत करीत होते. माझा पी एच डी चा विषय हा वैवाहिक समस्यातील मुलांचा ताबा कसा ठरवावा हा होता. विविध जोडप्यांशी, एकल पालकांशी व मुलांशी त्यामुळे माझा जवळून संबंध आला. काळानुसार त्या नातेसंबंधात होणारे बदलही जवळून मी पाहिले.

प्रत्येक मुल, त्याचे पालक व कुटुंब तसेच त्याची सामाजिक आर्थिक परिस्थिती भिन्न असते. तरीही काही बाबतीत त्यांच्यात साम्य आढळू शकते. मुलांना एकट्याने वाढवतांना काय अडचणी निर्माण होऊ शकतात व त्यातून योग्य मार्ग कसा काढायचा ह्याविषयी मदत होण्यासाठी हा लेखनप्रपंच. आशा करते की माझा हेतू सफल होवो.

आपली,

डॉ. सुजाता मोरे चव्हाण.

मे २०२६.

अनुक्रमणिका

- १ एकल पालकत्व म्हणजे काय?
- २ मुलांना वाढवण्यासाठी कोण कोण जबाबदार असतात?
- ३ एकल पालकत्वाने मुलांवर कोणते परिणाम होऊ शकतात?
- ४ एकल पालकाने काय लक्षात ठेवावे?
५. सारांश

१ एकल पालकत्व म्हणजे काय?

सर्वसामान्यपणे आई व वडिल दोघे एकत्रितपणे मुलांचे संगोपन करतात,निदान तसे अपेक्षित असते.तसे न होता जर एकाच जोडीदाराला मुलांचे संगोपन करावे लागले तर त्याला एकल पालकत्व म्हंटले जाते.

आता अशी वेळ केव्हा येऊ शकते ह्याचा विचार केला की जाणवते की जर—

एका जोडीदाराचा मृत्यू झाला ,किंवा
जोडप्याने घटस्फोट घेतला वा विभक्त रहाण्याचे ठरविले,किंवा
एकल पालकाने मुल दत्तक घेणे.

एखादे कुटुंब हे आर्थिक टंचाईने तणावातून जाऊ शकते. ही टंचाई किती काळ व किती प्रमाणात आहे त्यानुसार त्याचे परिणाम हे कुटुंबातील सर्व घटकांवर कमीअधिक प्रमाणात होत असतात. शिवाय एखादे आपत्य अपंग वा कोणत्यातरी आजाराने त्रस्त असले तर त्यानुसार कुटुंबात परिणाम होतात.नैसर्गिक आपत्तींमुळे वा मानव निर्मित आपत्तीमुळे कुटुंबावर पर्यायाने मुलांवर परिणाम होतात. समाजाचा त्या कुटुंबाकडे पहाण्याचा वा मदत करण्याचा दृष्टिकोन प्रत्येक कारणानुसार बदलत असतो असे आढळते.

दीर्घकाळासाठी नोकरी वा कामानिमित्त एक पालक उपलब्ध नसल्यास एका पालकावर मुलांची देखभाल करण्याची वेळ येऊ शकते.कधी पालक स्वेच्छेने वेगवेगळ्या ठिकाणी रहातात व मुलांना एकाकडे रहायला देतात.दोन्ही

पालक जरी एकाच घरात असतील तरीही त्यातील एक पालक मुलांच्या संगोपनाचा काहीही भार उचलत नाही अश्यावेळी एकच पालकावर मुलांची सर्व जबाबदारी असते .

जोडीदाराचे निधन कश्याने व केव्हा झाले ह्यानुसार परिस्थिती बदलू शकते.घटस्फोटाच्याही बाबतीत तो का झाला, कसा झाला व त्यापूर्वीचे पालकांचे वैवाहिक जीवन कसे होते ह्यानुसार त्याचे पडसाद बदलतात.मुलांचे त्यावेळचे वय किती होते ह्यानुसार त्याचे परिणाम बदलतात. आपल्याकडे अजूनही मुलगा हा वंशाचा दिवा मानला जातो त्यामुळे मुलहे मुलगा आहे की मुलगी ह्यानुसारही घटस्फोटानंतरचे परिणाम बदलतात.कुटुंबाचा तसेच समाजाचा त्या पालकाकडे व मुलाकडे पहाण्याचा दृष्टिकोनही बदलतो.

हल्ली एकल पालकांची संख्या वाढत आहे. त्यात एकल स्त्री पालकांची संख्या बरीच जास्त आढळते. एकटा पुरुष मुलांना सांभाळणारा असे प्रमाण नगण्य आढळते. मुळात बालसंगोपन हे काम आईचे असे आपला पितृसत्ताक समाज म्हणतो. पुरुषाकडे मुले असली की त्याचे कुटुंबिय वा समाज मदतीचा हात लगेच पुढे करतो पण स्त्री एकटीने मुले सांभाळतांना तिला तितक्या प्रमाणात मदत मिळतेच असे होत नाही.मला तर वाटते की पुरुषाने स्वतः ठरवले तर तो आई सारखे मुलांचे संगोपन नक्की करू शकेल.

पूर्वी पण एकल पालक होते. पूर्वी पतीचे वा पत्नीचे निधन हे प्रमुख कारण होते. आता घटस्फोट, दत्तक घेणे ही कारणे आहेत.

घरच्या आर्थिक परिस्थितीनुसार बदल दिसून येतात. कमवती मुलगी नसेल तर बर्याचदा तिचे परत लग्न करून दिले जाते. मुलगी कमवती असेल तर ती स्वतःच्या विचारांनुसार वागू शकण्याची शक्यता वाढते. सहसा,पुरुष मुलांना एकटा सांभाळू शकत नाही.पुरुष एकतर दुसरे लग्न तरी करतो किंवा त्याला त्याची आई ,बहिण वा कोणी स्त्री मदत करते.

जास्त करून मुले आई कडे असतात. एकल मातांचे प्रमाण एकल पितांपैक्षा खूप जास्त दिसून येते. एकल पिता असेल तर त्याला मदत केली जाते पण आई एकटी मुलांना सांभाळते.

२ मुलांना वाढवण्यासाठी कोण कोण जबाबदार असतात?

खरेतर मुले वयानी तर आपोआप वाढत असतात. पण त्यांच्या योग्य वाढीसाठी पोषक वातावरण ,प्रेम व शिस्त आवश्यक असते.

मुळात मुले मोठी होतात तेव्हा त्यांना उत्तम शिक्षण मिळाले पाहिजे. पालक कसे , कोण ह्यापेक्षा त्यांचे पालकत्व कसे आहे वा होते हे महत्वाचे असते.

आपण पहातो की दोन्ही पालक असूनही मुले बिघडतात वा कोणी पालक नसूनही मुले चांगली बनतात.

मुलांना कोण घडवते? तर पालक, कुटुंब, नातेवाईक, शेजारी, मित्रमंडळी, शाळा, शिक्षक व समाज.ह्या सर्वांचा मुलांच्या जडणघडणीवर परिणाम होत असतात.

कुटुंब ही एक संस्था आहे आणि त्याचा परिणाम मुलांवर होत असतो. कुटुंबसंस्थेत काळानुसार बदल होत गेले.कुटुंब व विवाह ह्या दोन महत्वाच्या सामाजिक संस्था आहेत ज्या मध्ये नात्यांची वीण घट्ट असणे आवश्यक असते व ह्यातील नात्यांमध्ये जर काही समस्या निर्माण झाल्या तर त्याचे परिणाम हे दूरगामी असतात. ह्या संस्थांमध्ये पूर्वीपासून कसे व कोणते बदल झाले आहेत ते आता आपण पाहूया.

समाज कधी स्थिर नसतो. कालानुसार त्यात बदल होत असतात. सामाजिक परिवर्तनाचे पडसाद समाजातील विविध संस्थांवर व नाते संबंधांवर उमटत असतात.

सुमारे पाच हजार वर्षांपूर्वी नांगराचा शोध लागला व समाजव्यवस्था बदलून गेली. पूर्वी स्त्रिया शेती सांभाळत परंतु नांगराच्या शोधा नंतर शेती कामाची जबाबदारी पुरुषावर पडली. जमीन जिंकून आणून व जास्तीत जास्त जमिन लागवडी खाली घेऊन भरपूर धान्य निर्माण करण्याचे काम पुरुषां कडे गेले. पुढे जमिन दारी उदयास आली व त्यातूनच वारस मुलगा हवा असे वाटू लागले. जमिनदारांनी रीती, रिवाज, परंपरा निर्माण करून स्त्रियांना एकाच पुरुषाशी शरीरसंबंध करण्याचे बंधन आणणे व त्यातून विवाह-प्रथा उदयास आली. हळूहळू ही विवाह-प्रथा जमिन दारी घराण्यांतून झिरपत सामान्य जनतेत रुढ झाली.

आपल्याकडे गेल्या काही दशकांत कुटुंब संस्थेने केलेल्या प्रवासाचा आपण आढावा घेऊया.

१९६० ते १९७० : राज्यात काही ठिकाणी औद्योगिक वाढ झाली व तेथे चाकरमानी वर्ग वाढत होता. नोकरीसाठी कुटुंबाचा कर्ता शहराकडे येत होता व कालांतराने त्याने आपल्या कुटुंबालाही आणले. शिक्षण / नोकरी साठी कोणी शहरात येत होते, आपल्या कुटुंबियांना इकडे आणून स्थिर होत होते, हळूहळू स्वतंत्र (Nuclear) कुटुंब निर्माण झाले तरीही त्यांची नाळ मूळ गावाशी व मोठ्या कुटुंबाशी तुटली नाही. सासू-सासरे, नणंद-दीर वगैरे ह्या कुटुंबाचा भागच होते. महिला शिकायला लागल्या, नोकरी करू लागल्या पण चाकोरीबद्ध क्षेत्रातच रमत होत्या, कुटुंब सांभाळून सर्व करत होत्या. विवाह व कौटुंबिक

नात्यांसाठी सामाजिक नियम व बंधने मान्य केलेली होती. आंतरजातीय / आंतरधर्मिय विवाहांना मान्यता नव्हती. हे दशक संपता संपता महिला चळवळीची सुरुवात झाली. कौटुंबिक समस्यांवर महिलांनी आवाज उठवला व महिला शक्ती समाजाला दाखवायला सुरुवात केली. तोपर्यंत कुटुंबातील समस्या कुटुंबाच्या बाहेर पडू दिल्या जात नव्हत्या. याच दशकात हुंड्याची प्रथा बंद व्हावी यासाठी हुंडा विरोधी कायदा संमत झाला.

१९७० ते १९८० : महिला चळवळी जोमाने सुरु होत्या. महिला लेखिका, महिला साप्ताहिक, मासिके प्रसिद्धीस आली. पुरुषांच्या मानल्या जाणाऱ्या क्षेत्रात महिलांनी प्रवेश करण्यास सुरुवात केली. मुलींना शिक्षण मिळावे ह्याला समाजात मान्यता मिळाली. महिला मात्र घर, कुटुंब सांभळूनच नोकरी करत होत्या. घरातल्या सर्वांची काळजी, जबाबदारी घरातील स्त्री पार पाडत होती. या बदलांचा परिणाम नातेसंबंधांवरही दिसून येत होता. याच दशकात १९७८ मध्ये हिंदू विवाह कायद्यात संमतीने घटस्फोटासाठी मान्यता देण्यात आली.

१९८० ते १९९०: आपल्याकडे डिजीटलायजेशन मुळे संवाद माध्यमात बदल घडून आले. ईमेल चा वापर सुरु झाला.

१९९० ते २००० : या काळात कुटुंबपद्धतीत मोठ्या प्रमाणात बदल घडून आले. कौटुंबिक समस्या हाताळण्यासाठी महाराष्ट्रात कुटुंब न्यायालये स्थापन झाली. स्वतंत्र कुटुंब मोठ्या प्रमाणात दिसू लागली. व्यक्ति-स्वातंत्र्याला महत्त्व प्राप्त झाले. कुटुंबातील प्रत्येक जण स्वतःचे एक विश्व निर्माण करू लागला. महिला पुरुषांच्या बरोबरीने सर्व क्षेत्रात

पदार्पण करत होत्या. घरकाम व घरातील कामे केवळ स्त्रियांचीच का? असा प्रश्न स्त्रियांनी विचारायला सुरुवात केली. स्त्री चळवळींनी जोर धरला होता. स्त्री-पुरुष समानतेची मागणी वाढली होती. शहरात एकमेकांकडे जाणे-येणे कमी झाले. गतीमान आयुष्यामुळे नाती केवळ कागदोपत्रीच रयला लागली. तांत्रिक शोधांमुळे जग जवळ आले पण केवळ 'हाय-हॅलो' करण्यापुरते संबंध राहिले. एकूणच व्यक्तीस्वातंत्र्य व आत्मकेंद्रितपणा सर्वत्र दिसू लागले. नात्यांमधला ओलावा हळूहळू कमी होऊ लागला. ग्रामिण भागातही विकास होऊ लागला व गावांत बदल घडून आले. गावी शिक्षण व नोकरी उपलब्ध होऊ लागल्यामुळे गावातली रहाणीपण सुधारली. विवाह टिकत नसेल तर घटस्फोट घेण्याचा पर्याय समाजाने स्विकारण्यास, कुटुंबातील समस्या चार भिंतींतच लपवून न ठेवता समुपदेशकांची मदत घेण्यास सुरुवात झाली.

२००० ते २०१० : ह्या दशकात आय.टी. सेक्टरमध्ये खूप सुधारणा झाल्या. तरुणवर्ग कॉलसेंटर मध्ये नोकरीस जाऊ लागला. कॉम्प्युटरवर कामे होऊ लागली. तरुणवर्गाचा जीवनाकडे पहाण्याचा दृष्टीकोन पूर्णतः बदलला. घरातल्या घरातही व्यक्ती मोबाईलवरून बोलू लागल्या. एकमेकांसाठी वेळ नाही असे प्रकर्षाने दिसून आले. नात्यांची वीण सैल होत गेली. रुढी, परंपरांना स्वीकारणे नाकारले जाऊ लागले. विवाहसंस्थामुद्धा डळमळीत होऊ लागली की काय असे वाटू लागले. विवाहपूर्व लैंगिक संबंध, कुमारीमाता, डबल इनकम, नो कीड (DINK), समलिंगी संबंध, लिव्ह इन रिलेशनशिप ह्या घटना घडतांना दिसू लागल्या व त्यां प्रमाणही हळूहळू वाढतेय. प्रसारमाध्यमे व संपर्क माध्यमांमुळे गावातही बाहेर काय चालू आहे हे समजू लागले. गाव व

शहर ह्यातील रहाणीमानातला फरक कमी होत गेला. आंतरजातीय / आंतरधर्मिय विवाहांची संख्या वाढली. दाखवून / ठरवून केलेल्या विवाहांचे प्रमाण हे प्रेमविवाहांपेक्षा खूप जास्त राहिले. विवाह ठरविणे हे जेष्ठ मंडळींचे काम होते, तरुण वर्ग जेष्ठांचे ऐकत होते. एकत्र कुटुंबपद्धतीला तडा गेला व स्वतंत्र कुटुंबपद्धती जास्त प्रमाणात अस्तित्वात आली. तरीही घरातल्या जेष्ठांच्या घराजवळच दुसरे घर घेऊन तरुणमंडळी राहू लागली. म्हणजे म्हटले तर एकत्र व म्हटले तर वेगळे. घरातल्या जेष्ठांची जबाबदारी नाकारली नाही पण स्वतःचे स्वातंत्र्यपण जपले जात होते.

२०१० ते २०२० : आज आपल्या समाजात घटस्फोटांची संख्या वाढतेय. 'आमचे पटत नाही म्हणून आम्ही वेगळे होतोय' असे तरुण वर्गात ऐकायला मिळते. आंतरजातीय व आंतरधर्मिय विवाहांची संख्या वाढली आहे. तरुणांना "लग्न म्हणजे सात जन्माचे बंधन" मान्य नाही. आजची पिढी खूप व्यवहारी व फायदे-तोटे ह्यावरून गणित करणारी आहे. 'त्याग' त्यांना मंजूर नाही. 'मीच का माघार घेऊ?' असे पदोपदी विचारणारी आजची पिढी भावनिक पातळीवर विचार करत नाही. नाती हवी आहेत पण त्यामुळे त्यांच्या दैनंदिन कामकाजात त्यांना अडथळा नकोय. 'केअर टेकर्स' (काळजी / मदत देणाऱ्या) ची गरज वाढते आहे. ह्या व्यवसायात आता जम बसतोय. वैवाहिक समस्यांचे स्वरूप बदलत आहे. 'विवाहातील बलात्कार' ह्या संकल्पनेला मान्यता मिळवली जात आहे. पती-पत्नी ह्यांतील समानतेच्या पायावर वैवाहिक नातेसंबंध असावेत असा आग्रह धरला जात आहे. स्त्रिया वेगाने प्रगती करत असतांना पुरुषवर्ग मात्र अजून

तितकासा पुढे गेलेला नाही. आपली पत्नी शिकलेली हवी पण त्याचबरोबर संसार, परंपरा पाळणारी, रीती-रिवाज जपणारी हवी अशी अपेक्षा आजचा पुरुषवर्ग करतोय. पुरुषवर्गाला सोबत घेऊन स्त्री चळवळ पुढे चालवायची गरज आहे. आपण पाश्चात्यांचे अनुकरण करतोय आणि पाश्चिमात्य मात्र भारतीय संस्कृती उत्तम म्हणून ती स्वीकारायला लागली आहे.

२०२० ते २०२५- सन २०२० मध्ये आपल्या जीवनात अमुलाग्र बदल झाला तो कोरोनाच्या महामारीमुळे. मार्च २०२० ला लॉकडाऊन लावला गेला व देशभरात जणू सगळेच थप्प झाले. आजार इतका भयावह होता की आजार्याला वेगळे, स्वतंत्र जागी ठेवावे लागत होते. तो काळ नात्यांच्या परिक्षेचा काळ होता असे म्हंटले तरी वावगे ठरणार नाही. आपल्या जीवनशैलीत ह्या काळात खूप बदल घडून आले. ज्या पतीपत्नींमध्ये विसंवाद होते त्यात ह्या काळात (बाहेरून मदत न मिळाल्याने असेल कदाचित) भर पडली. लहान मुलींची लग्न लावून देण्यात आली. कुटुंबात बदल घडले. आर्थिक अडचणी आल्या. ह्या काळात कौटुंबिक हिंसाचाराच्या केसेस वाढल्या. ह्या काळाने आपल्याला नवनविन व्यवसायाची संधी पण दिली. काही कुटुंबे एकमेकांच्या जास्त जवळ आली. माणसाच्या असण्याची काहींना किंमत कळली. माणुसकीच्या नात्यांची झलक पहायला मिळाली. एकूणच माणसाला इतरांची गरज असते हे अधोरेखित झाले. आता महामारीतून बाहेर आलो. पण त्याचे पडसाद अजूनही दिसून येतात. जागतिक पातळीवरची अशांतता देशा देशांतील नातेसंबंधावर परिणाम

करतेय. एकूणच जागतिक वातावरणाचा देशातील नागरिकांवर परिणाम होतो. ह्याचे पडसाद समाजात, कुटुंबातही उमटतात.

काळानुरूप समाजात बदल घडत असतात. घडणाऱ्या बदलांशी जुळवून घ्यायचे असेल तर त्यासाठी आवश्यक ती जीवन कौशल्ये आत्मसात करावयास हवीत. आपली नैतिक चौकट न बदलता आलेले बदल स्वीकारण्याचे आव्हान आज उभे आहे. विवाहसंस्था / कुटुंबसंस्था ह्या समाजातील नातेसंबंधांची वीण पक्की करतात. आपली जीवनमुल्ये जाणून आपले जीवन सजगतेने जगण्यासाठी तरुणपिढी सजग असली पाहिजे तरच त्यांनी स्वीकारलेल्या निर्णयाच्या परिणामांना आपण सक्षमपणे सामोरे जाऊ शकू.

दोन पिढ्यांची विचारसरणी वेगवेगळी असते व त्यातून संघर्ष होण्याची शक्यता असते. १९१० पूर्वी जन्मलेले आता नाहीत. १९१० ते १९२४ ह्या काळातील ग्रेट जनरेशनच्या व्यक्ती पण क्वचितच असतील पण त्यांनी दुसरे महायुद्ध अनुभवले. १९२५ ते १९४५ ह्या काळातील जनरेशनला सायलेन्ट जनरेशन असे म्हणतात. त्यांना महायुद्धाचे परिणाम भोगावे लागले. त्यागाच्या भावनेने कामसू असलेली ही पिढी वरिष्ठांची आज्ञा जशीच्या तशी पाळणारी होती. १९४६ ते १९६४ ह्या काळात जन्मलेले हे बेबी बुमर्स ह्या जनरेशनचे मानले जातात. महायुद्धानंतर लोकसंख्या प्रचंड प्रमाणात वाढली त्यावरून हे नाव दिले गेले असावे. ह्या पिढीत वरिष्ठांना प्रश्न विचारले जायचे. आपले काम चोखपणे करण्याकडे कल होता. वैयक्तिक पातळीवर संवाद साधला जायचा. त्या नंतर १९६५ ते १९७९ ह्या पिढीला जनरेशन एक्स किंवा बेबी बस्टरस् असे म्हंटले जाते. सामाजिक व आर्थिक बदलत्या काळात ही पिढी

वाढली.उद्योगधंदे करण्यात त्यांना रस वाटत होता. नियमांचे पालन तितक्या काटेकोरपणे केले जात नव्हते. आपले स्वतःचे स्वातंत्र्य हे महत्वाचे वाटत होते. १९८० ते २००० ही जनरेशन वायू किंवा मिलेनियन जनरेशन.ह्या काळात डिजीटलायजेशन सुरू झाले. ह्या काळात लोकांमध्ये कल्पकता वाढली व ते एकाच वेळी विविध कामे करू लागली. संपर्कासाठी इमेल वा व्हॉइस मेल चा वापर होऊ लागला. २००१ ते २०१० ह्या पिढीला जनरेशन झेड किंवा आय जनरेशन वा सेंटेंनियलस् असे म्हणतात. ह्या पिढीला लहान वयातच तंत्रज्ञानाची माहिती मिळाली.अल्फा जनरेशन म्हणजे २०११ ते २०२० मध्ये जन्मलेली पिढी. ही तर एकविसाव्या शतकातली पहिली पिढी. त्यानंतर २०२१ ते २०४० मध्ये जन्मलेल्या पिढीला बिटा जनरेशन म्हणतात.

समाजात होणारे बदल हे माणसांतील नातेसंबंधांवरही परिणाम करतात. सुदृढ नात्यांसाठी पिढ्यांमधिल तेढ कमी करून त्यात पुल बांधणे महत्वाचे असते.

प्रत्येक कुटुंबाचे स्वतःचे असे काही नियम , सवयी व समज असतात. कुटुंबाचे हे अलिखित नियम पाळणे हे कुटुंबातील प्रत्येक सदस्याला बंधनकारक असते. कुटुंबाचे हे नियम सर्वांनी मिळून संमतीने बनवावेत.हे नियम बनवतांना प्रत्येक सदस्याला मत मांडण्याची संधी द्यावी व प्रत्येकाचे मत विचारात घेतले जावे. हे नियम परिस्थितीनुसार बदलावे लागतात म्हणून त्यात लवचिकता असावी. हे नियम बनवतांना प्रत्येक सदस्यांचा आदर व सन्मान राखला जावा.कुटुंब एकसंघ राखण्यासाठी काही गोष्टी पाळाव्या लागतात.तीन प्रमुख गोष्टींचा उल्लेख करणे गरजेचे आहे. १ भाषण, २ भोजन व ३ भक्ती / श्रध्दास्थाने. एकमेकांशी सुसंवाद हवा.

३ एकल पालकत्वाने मुलांवर कोणते परिणाम होऊ शकतात?

आपल्याकडे समाजात मुळात एकट्या स्त्रीला रहाणे कठीण असते. मुलगा असेल तर त्याला लवकर मोठे करून त्याने आईला सांभाळायचे असे अपेक्षित असते. अशावेळी बालक अकाली प्रौढ होण्याची शक्यता असते. असे मुल मग अवेळी प्रौढ होते व ते मुल मोठेपणी जबाबदारी स्विकारण्यास तयार नसते.

दोन्ही पालक एकत्र असताना त्यांच्यात जर विचारसरणीत भिन्नता असली तरी बालकांना त्यांच्या त्रास होऊ शकतो. मग अशा वेळी मुलांना एक पालक असणे जास्त हितकारक होऊ शकते.

घटस्फोट का झाला आणि त्यापूर्वी लग्न संबंध कसे होते ह्याचा परिणाम मुलांवर होतो. घटस्फोटाकडे आपण एक दुःखद घटना असे नेहमी का बघतो? कधीकधी घटस्फोट ही आनंदाची बाब असू शकते. रोजच्या कटकटीतून मुलांची सुटका होऊ शकते. घरगुती हिंसाचार होत असेल तर अशा परिस्थितीत एक पालक असल्याचे मुलांना बरे वाटू शकते.

एकाचे निधन झाले तर ते कश्याने व कसे झाले त्यानुसार मुलांवर परिणाम होत असतो.

मुलांवर होणारे परिणाम हे खूप सार्या घटकांवर अवलंबून असतात. मुलांचे वय, लिंग, आरोग्य, शिक्षण, आर्थिक परिस्थिती, मुलांचे पालकांशी

असलेले संबंध व जवळीक, मुलांच्या गरजा व अपेक्षा, कुटुंबातील सदस्य, मित्र मंडळी, सामाजिक परिस्थिती, मदत करणारे व्यक्ती वा संस्था.

एकल पालकांच्या मुलांना तसा शिक्का (लेबल) लावला जातो त्यामुळे मुलांमध्ये नुनगंड येतो वा चुक झाली तरी त्याचे कारण एकल पालक हे सांगितल्यामुळे मुलावर त्या चूकीची जबाबदारी येत नाही.काही झाले तरी त्याचा संबंध एकल पालकांशी जोडला जातो हे योग्य नाही.

एकल पालकत्वात त्या पालकाला अपराधी भावना वाटू शकते. तो पालक परिपूर्ण होण्याचा प्रयत्न कशोशीने करत रहातो व त्यात त्याची दमछाक होते. वास्तविक पहाता कोणीही माणूस परिपूर्ण (perfect) नसतो. दोन्ही पालक असूनही पालकांकडून वा मुलांकडून चुका होऊ शकतात.वास्तव स्विकारणे महत्वाचे ठरते. मुल पण चूका करू शकते.दर वेळी त्याचे कारण एकल पालकत्वात आहे असे समजू नये.

आता एकल पालकांची संख्या वाढतांना दिसते. एकल पालकत्व ही खरेतर समस्या नसून ते एक आव्हान असते . असेही पालकत्व हेच आता आव्हान बनले आहे. आपल्याकडे पालकत्वाचे शिक्षण दिले जात नाही तर ते प्रत्येकजण स्वतः चे अनुभव व विचार या नुसार ते पार पाडत असतो. मुलांच्या योग्य वाढीसाठी त्याला कुटुंब खूप मदत करू शकते. कुटुंबातील ताणतणावांचा मुलांवर परिणाम होत असतात.

कोणतीही व्यक्ती जेव्हा स्वतः तणावमुक्त असते तेव्हा ती भावनिक पातळीवर संतुलित असल्याने दुसऱ्यांच्या गरजा समजू शकते.परंतु जर पालक

त्यंच्या समस्यांमध्ये गुंतले असतील तर ते मुलांच्या शारीरिक व मानसिक गरजा समजू शकत नाहीत. कधीकधी मुलांचा ' हत्यार' म्हणून उपयोग पालक करतात.

एकट्याने मुले वाढवतांना आर्थिक समस्या निर्माण होऊ शकतात. कधीकधी संपूर्ण आर्थिक जबाबदारी एकल पालकावर पडू शकते.

वेळेचे नियोजन करणे हे एकल पालकांना अत्यंत गरजेचे असते, बर्याचदा हा एकल पालक मुलांमध्ये गुंतल्याने स्वतःला वेळ देऊ शकत नाही.

मुलांसंबंधी महत्वाचे निर्णय घेतांना ओढाताण वा जबाबदारी वाटू शकते.

शाळेत वा समाजात एकल पालकाकडे वा अश्या मुलांकडे वेगळ्या दृष्टीने पाहिले जाते. ह्याचा त्यांना त्रास होऊ शकतो.

कधीकधी एकल पालकत्वाचे सकारात्मक परिणाम दिसून येतात. एकल पालकाचे मुलाशी घट्ट नाते निर्माण होते. मुले लहानपणापासून स्वावलंबी बनतात. मुलांना आवश्यक असलेले प्रेम व सुरक्षितता मिळाली की एकल पालकत्व ही ताकद बनू शकते.

४ एकल पालकाने काय लक्षात ठेवावे?

एकल पालकांनी लक्षात ठेवावे की त्यांच्यावर मुलांची सर्व जबाबदारी असते त्यामुळे त्यांनी स्वतः ची काळजी घेतलीच पाहिजे. शारिरीक व मानसिक दृष्ट्या त्यांनी सक्षम रहावयास हवे. त्यासाठी स्वतः कडे पण लक्ष द्या. मुलांशी मोकळा संवाद साधत रहावे. आर्थिक नियोजन महत्वाचे ठरते त्याच बरोबर वेळेचेही नियोजन करा. मुलांसाठी व स्वतः साठी दररोजचे वेळापत्रक (दिनचर्या) ठरवा. ह्यातून मुलांना शिस्त लागते व सुरक्षितही वाटते. गरज पडली तर कुटुंबिय, नातेवाईक, मित्र मंडळी ह्यांची मदत जरूर मागा. अगदी काही समस्या सुटत नसतील तर व्यवसायिक समुपदेशकाची मदत जरूर घ्या.

घटस्फोट वा विभक्त झालेल्या पालकांमधिल एकल पालकांनी विचार करावा की-

मुल एकट्याचे नाही तेव्हा दोन्ही पालकांनी मिळून मुलाची जबाबदारी स्विकारावी .

कोणा एकाने मुलावर अधिकार गाजवू नये.

मुलासंबंधीचे अधिकार / हक्क व जबाबदारी ह्यांचा समतोल साधावा.

मुलासमोर आपण कोणते आदर्श ठेवतोय?

मुलाला आपण अवाजवी जबरदस्ती तर करीत नाही ना किंवा मुलावर आपण आपली मते लादत तर नाही ना?

दुहेरी भुमिका निभावतांना काही अपूर्णता भासते का?

लक्षात ठेवा—

मुलांना आईवडिल दोघांशी संवादाची व प्रेमाची गरज असते.

मुलांवर अकाली पौठत्व लादू नका .

मुलांचा हत्यार म्हणून वापर करू नका.

मुलांचे मन पालकाविषयी कुलुषित करू नका.

मुल हे दोघांचे आहे तेव्हा मुलाविषयी सुसंवाद ठेवा.

पालकांमधिल वादात मुलाला खेचू नका.

वास्तवाचा स्विकार करून परिस्थिती सकारात्मक वृत्तीने हाताळावी.

मुलाच्या वयानुसार बदलणार्या गरजांचे भान ठेवावे.

मुलामध्ये सकारात्मक, आशावादी,सहकार्य,आनंदी व निरोगी दृष्टिकोन जोपासावा.

एकेरी पालकत्व खंबीरपणे आव्हान म्हणून स्विकारावे.

आपलेआरोग्य सुदृढ राखण्यासाठी आपले नातेसंबंध निकोप असणे गरजेचे असते. वैयक्तिक पातळीवर आपण जर सुखी,शांत असलो तर व्यवसायिक पातळीवर आपली कार्यक्षमता वाढते. नातेसंबंधातल्या समस्या वैयक्तिक ,सामाजिक, कौटुंबिक व व्यावसायिक पातळ्यांवर परिणाम करतात. म्हणून नाती जपणे व जोपासणे महत्वाचे असते. दोन व्यक्तींचे मतभेद असणे हे स्वाभाविक आहे पण ते आपण कसे हाताळतो ह्यावर त्याचे परिणाम अवलंबून असतात.

निकोप/ सुदृढ नाते कसे बनवायचे व टिकवायचे?

नाती ही प्रामुख्याने पुढील बाबींवर उभी राहतात.

१ **समानता-** दुसऱ्या व्यक्तीला व्यक्ती म्हणून समान मानले पाहिजे. आपण लिंगभेद, जातीभेद, वगैरे पाळता कामा नये.

२ विश्वास- दुसर्या वर विश्वास ठेवावा.

३ आदर- दुसर्या व्यक्तीचा आदर करावा, मग ते लहान मुल असले तरी त्याचा व्यक्ती म्हणून आदर राखावा.

४ प्रेम व आपुलकी - माणसे प्रेमाने जोडली जातात. प्रेमाने मुकी जनावरेपण आपल्याशी नाते जोडतात.

५ सह अनुभुती - दुसर्या च्या भावना जाणून घेतल्या पाहिजेत व त्या मला समजतात हे व्यक्त करणे गरजेचे असते.

६ गौपनीयता- काही वेळा आपण काही गोष्टी गोपनीय ठेवणे त्या नात्यासाठी आवश्यक असते. काही व्यवसायिक नात्यामध्ये गोपनीयता पाळणे आवश्यक असते.

७ प्रभावी संवाद- कोणत्याही नात्यात दुतर्फा संवाद साधणे महत्त्वाचे असते.

८ योग्य दृष्टीकोन- दुसर्याव्यक्तीबाबत आपले पूर्वग्रहदुषीत मत नसावे, अनुभवाने आपले दुसर्या व्यक्तीबाबत मत बनवावे.

बरीचशी नाती ही परंपरा ,समजूती ,पद्धती व चालीरीती ह्यानुसार बनत असतात. आपण जन्माला आल्यावर माणूस म्हणून जगण्याचा हक्क मिळतो. पण प्रत्यक्षात सर्वांना तो मिळतो का? सामाजिक चलीरीतीनुसार भेदभाव होतो. मुलगी जन्माला आली तर काही ठिकाणी दुः ख होते. मुलगा व मुलगी ह्यांच्या जडणघडणीतही कुटुंब व समाज भेदभाव करतो. हे झाले लिंगभेदाबद्दल. परंतू जात,धर्म,वर्ण,रूप,आर्थिक परिस्थिती अश्या कितीतरी गोष्टींवर आधारित भेदभाव आपण समाजात पहातो वा अनुभवतो.कोणत्याही नात्यामध्ये हिंसाचाराला मज्जाव असायला हवा. मग तो कोणत्याही प्रकारचा; जसे की शारिरीक,मानसिक,आर्थिक वा सामाजिक ; नसावा.

नात्यांचे घटक —

कोणत्यानात्यांना किती व केव्हा महत्व द्यायचे हे व्यक्तीपरत्वे बदलते तसेच काळानुसारही बदलते. त्यानुसार त्या नात्यातली आपली गुंतवणूकही बदलते. उदाहरणार्थ मुल लहान असे पर्यंत त्याला अधिक वेळ द्यावा लागतो पण तेच मोठे झाल्यावर तुम्हांला त्यांच्यासाठी कमी वेळ द्यावा लागतो.किंवा लग्नाच्या पहिल्या वर्षी पती पत्नींना एकमेकांसाठी जास्तीत जास्त वेळ देणे हे त्यांच्या वैवाहिक आयुष्याचा पाया घडवायला मदत करते. परंतु पुढे मुले हे प्राधान्य होते वा घरातील जेष्ठांसाठी वेळ द्यावा लागतो.

विविध नात्यांना आपल्या गरजेनुसार प्राधान्यक्रम द्यायचा असतो. वेळोवेळी आपण आपली नाती तपासूनही पाहिली पाहिजेत. नात्यांना जोपासतांना योग्य वेळ, शक्ती, श्रम, पैसा, प्रेम, आदर देणे अत्यंत आवश्यक असते.

नात्यांमध्ये समोरच्या व्यक्तीच्या भावना, मनस्थिती ह्याचा विचार करावा लागतो. आपली स्वतःची जीवनशैली ह्याची जाणिव ठेवावी. समोरची व्यक्ती कुठल्या परिस्थितीत आहे हे लक्षात घ्यावे. आपल्या त्या नात्यातून काय अपेक्षा होत्या व आता काय अपेक्षा आहेत ह्याचा विचार करावा. अपेक्षा कधीकधी काळानुसार, गरजेनुसार व परिस्थितीनुसार बदलाव्या लागतात. अपेक्षा आपल्या व दुसऱ्या व्यक्तीच्या ह्या दोहोंचा विचार करणे गरजेचे असते. प्रसंगानुसार आपली वर्तणूक असावी. ह्या सगळ्याबरोबर प्रभावी संवाद असणे अत्यंत महत्वाचे ठरते. एकमेकांचे विचार, भावना एकमेकांना समजल्या पाहिजेत. म्हणजेच, आपली जीवनशैली, आपल्या व दुसऱ्यांच्या नात्याकडूनच्या अपेक्षा, आपल्या व इतरांच्या भावना व प्रभावी संवाद हे नात्याचे मुख्य घटक होत.

नात्याचे नियोजन—

पुढील तीन मुख्य नियम पाळावेत.

१ नाते निकोप रहाण्यासाठी **स्विकार** हवा. व्यक्तीचा आहे तशी म्हणजे गुणदोषांसकट स्विकार करायला हवा.

२ लवचिकता वा **तडजोड** करणे. नेहमी मला हवे तसेच घडेल वा दुसऱ्या व्यक्ती मला हवे तसेच वागतील असे होत नाही व ह्यासाठी आपली तयारी हवी. तडजोडीशिवाय नातं निकोप राहू शकत नाही ,पण ही तडजोड एकतर्फी नसावी.

३ **प्रशंसा** करणे. आपल्याला दुसऱ्याचे काही आवडले तर त्याची प्रशंसा जरूर करावी व ती त्या व्यक्तीपर्यंत पोहचवावी.

कोणतेही नाते निकोप बनण्यासाठी वा रहाण्यासाठी चार प्रमुख सुत्रे पाळावी लागतात.

१ **समान मापदंड** असावेत. आपण नियमांची चौकट वा फूटपट्टी वापरतो ती व्यक्तीपरत्वे बदलता कामा नये. उदाहरणार्थ घरातील मुलाने रात्री उशिरापर्यंत बाहेर रहाणे चालते पण मुलीने तसे करता कामा नये. किंवा मुलगी घरात ड्रेस घालते पण त्याच वयाच्या सूनूने मात्र साडी नेसावी असा आग्रह केला जाणे. म्हणजेच आपल्या नात्यांमध्ये दुटप्पीपणा नसावा.

२ **पूर्वग्रहदुषित विचारसरणी** नसावी. आपण त्या व्यक्तीला भेटण्या पूर्वीच त्याव्यक्तीबद्दल मत बनवू नये. अनुभव घेऊन मगच आपले मत

बनवावे. उदाहरणार्थ सासू ही खाष्टच असते वा अमुक भाषिक हे असेच असतात.

३ वास्तववादी विचारसरणी असावी. परिस्थिती नुसार आपले विचार असावेत. दुसऱ्याव्यक्तीची शारिरीक व भावनिक अवस्था जाणावी. उदाहरणार्थ नोकरी करणारी सून असेल तर ती गरम जेवण वाढायला नसणार हे वास्तव मान्य करा. किंवा आपल्या आर्थिक कुवतेनुसार अपेक्षा ठेवावी.

४ मनमोकळेपणे संवाद असावा . प्रभावी संवाद हा निकोप नात्याचा मुलभूत घटक आहे. दोन्ही बाजूंनी संवाद हवा. उदाहरणार्थ दुसऱ्याचे एखादे वागणे आपल्याला आवडले नाही वा खटकले तर तसे स्पष्ट पणे सांगण्याची मोकळीक त्या नात्यात हवी. मुलाने काही केले तर ते मोकळेपणे घरी सांगणे शक्य असायला हवे.

प्रभावी संवादासाठी काही कौशल्ये आत्मसात करावी लागतात. सहअनुभूती, विश्वासाहता, आग्रहपूर्वकता व प्रतिसाद देणे / घेणे.

आपले नाते ह्या चार कसोट्यांवर तपासून पहा . काही समस्या असल्यात ह्यापैकी कुठे काय चुकतंय हे समजू शकेल म्हणजे त्यात बदल करून समस्या निवारण होऊ शकते.

कुटुंबाच्या एकसंघतेसाठी प्रभावी संवाद महत्वाचा ठरतो. त्यासाठी आवश्यक असलेली संवाद कौशल्ये-

१ सह अनुभूती

२ विश्वासाहता

३ आग्रहपूर्वकता

४ प्रतिसाद

प्रभावी संवादाने प्रगल्भ नाती निर्माण करता येतात. योग्य व अचूक मार्ग संवादासाठी निवडणे आवश्यक असते. आपले नाते संबंध सुदृढ होण्यासाठी प्रभावी संवाद साधणे अत्यंत आवश्यक असते व ते प्रत्येक व्यक्तीने जाणिवपूर्वक करावे. प्रभावी संवाद हा प्रत्येक नात्यात आवश्यक असतो. प्रभावी संवादासाठी प्रामुख्याने चार गोष्टींची गरज असते-

१ आपल्याला काय संदेश द्यायचा आहे ह्याबद्दल स्पष्टता असणे.

२ नीट ऐकणे.

३ नीट बोलणे.

४ योग्य देहबोलीचा वापर करणे .

मनमोकळा संवाद हा निकोप नातेसंबंधाचा मुलभूत आधार असतो. निकोप नातेसंबंधाची चतुसुत्री बघता , पुढील चार घटक अत्यंत महत्वाचे ठरतात.

१ समान मापदंड. दुटप्पीपणा नको.

२ पूर्वग्रहदूषित विचारसरणी नसावी .

३ वास्तववादी विचारसरणी असावी

४ मनमोकळा संवाद असावा.

५. सारांश

कुटुंबसंस्था ही काळानुसार बदलत आहे हे मान्य करावे. मुलांना जन्म देतांना आपण त्यांचे योग्यप्रकारे संगोपन करू शकू ना ह्याचा विचार करावा. प्रत्येक मुल हे वेगळे असते ही गोष्ट कायम ध्यानी ठेवावी.

एकूणच पालकत्व हे आज आव्हान आहे व त्यातून. एकल पालकत्व हे मोठे आव्हान बनते.एका जोडीदाराच्या निधनाने वा पालकांच्या घटस्फोटाने मुलाची जबाबदारी एका पालकावर पडू शकते.

एकल पालकांना प्रामुख्याने वेळेचे व पैश्याचे नियोजन करावे लागते. एकट्याने पालकत्वाची जबाबदारी पेलतांना शारिरीक,मानसिक वा सामाजिक ताणाला सामोरी जावे लागते. म्हणून ह्या पालकांनी स्वतःची काळजी घ्यावी. मुलांशी मोकळा संवाद साधावा.गरज वाटल्यास इतरांकडून मदत मागावी.

आईकडे मुले असण्याचे प्रमाण वडिलांकडे मुले असण्यापैक्षा खूप अधिक असते. मुलांच्या वाढीवर एकल पालकत्वाचे परिणाम नेहमीच नकारात्मक होत नाहीत.

कोणत्याही कारणाने जर एका पालकावर मुलाची सर्व जबाबदारी आली तर त्या वेळी कुटुंब,नातेवाईक,मित्रमंडळी व समाज ह्यांनी मुलाच्या हिताचा विचार करूर जरूर तेव्हा मदतीचा हात पुढे करावा व त्या पालक बालक ह्यांना

आधार द्यावा. परंतु सतत एकल पालकांची मुले असे लेबल लावून मुलांचे नुकसान होते हे लक्षात ठेवावे.

एकल पालकांवर दुहेरी भुमिका बजावण्याची जबाबदारी असते. पण त्यांनी खचून न जाता सकारात्मक दृष्टीकोन ठेवावा. जरूर वाटल्यास व्यावसायिक समुपदेशकाची मदत घ्यावी. वास्तवाची स्विकार करून विवेकी पालकत्वाच्या सहाय्याने ह्या मुलांची वाढ योग्य प्रकारे नक्की होऊ शकते.

Dr Sujata More-Chavan,

BSc. MA,MSW. PGDip(Human Rights) PhD(LAW), India

(t) +91 98679 34108

(e) drsujatachavan61@gmail.com

ORCHID ID <https://orcid.org/0009-0007-7025-0282>

Podcaste

<https://youtube.com/@samvaadvaahini4681?si=cLg6EBG98L>
NyKRHi

Professional Experience:

Tata Institute of Social Sciences, Mumbai

Asst. Professor.(November 2013-June 2024)

Family Court, Mumbai

Marriage Counsellor (October 1989-November 2013) (24 Years)

Tata Memorial Hospital, Mumbai

Head of Social Work Department (November 1986-
September 1989)

GT Hospital, Mumbai

Medical Social Worker (January 1984 - November 1986)

Plastic Surgery Dept., KEM Hospital, Mumbai

Speech Therapist (June 1983 - January 1984)

Paediatrics Dept., KEM Hospital, Mumbai

Medical Social Worker.(May 1983 - January 1984)

Key areas of interest

Human relationships, counselling, disability, women and law.

Brief career profile:

Basically speech therapist , then post graduated in medical social work. Post graduation in law and then doctorate in law . Post graduate diploma in human rights. Worked as medical social worker at hospitals for six years and then in judicial set up for 24 years, later on in academics as a faculty for more than ten years. Have done voluntary work in communities with health and education as a focus. I worked with individuals and families.

Publications

- Speech Therapy for Cleft Lip and/or Cleft Palate (1986, Republished 1998).
[Marathi, English, Hindi, Gujarati]
- Role of Medical Social Worker in a Hospital Setup (1986) [English]
- Therapies for Cancer Patients (1988) [English]
- Role of Marriage Counsellor in a Judicial Setup (1993). [English]
- Notes on Hindu law for LLM Students (1996). [English]
- “Vihahawed” : Marriage Counselling (2000, Granthali Publication). [Marathi]
- “Saptapadi “: Pre Marriage Counselling (2011). [Marathi]
- Dos and Don'ts for Parents with Matrimonial Disputes (2013). [English]
- “Custody of Children in Matrimonial Disputes” (2017, Studium Press). [English]
- “वैवाहिक नातेसंबंध”, 2021. विचक्षण प्रकाशन.
available on play. goggle. com (ISBN. 978-93-86740-44-1)

डॉ. सुजाता मोरे चव्हाण यांची ई साहित्यवरील पुस्तके

- जोडीदार निवडताना २०२४
- https://www.esahity.com/uploads/5/0/1/2/501218/jodidar_nivadтана_sujata_more_chavan.pdf
- “खाऊ आनंदे”, 2016.
- https://www.esahity.com/uploads/5/0/1/2/501218/khaoo_ana_nde_sujata_rajeshri.pdf
- https://www.esahity.com/uploads/5/0/1/2/501218/chatani_sujata_rajeshri.pdf
- “वाचादोषावर मात : ओठ व टाळू त्यांचे व्यंग”, 2016
- https://www.esahity.com/uploads/5/0/1/2/501218/vachadosh_sujata_chavan.pdf
- Family Court - Act and Procedure (1993, Republished 2016, esahitya Publication) [Marathi]
- “कुटुंब न्यायालय”, 2017
- https://www.esahity.com/uploads/5/0/1/2/501218/kutumb_nyayalay_sujata_chavan.pdf
- “संकलन अनुभवांचे”, 2018
- https://www.esahity.com/uploads/5/0/1/2/501218/sankalan_sujata_chavan.pdf
- “Khau Anande.Chatni special”, 2018,
https://www.esahity.com/uploads/5/0/1/2/501218/chatani_sujata_rajeshri.pdf
- इच्छापत्र / मृत्युपत्र (WILL)(कायदेविषयक). , 2019
- https://www.esahity.com/uploads/5/0/1/2/501218/will_sujata_chavan.pdf
- हिरकणी (सामान्य मातांच्या असामान्य कथा). , 2019.

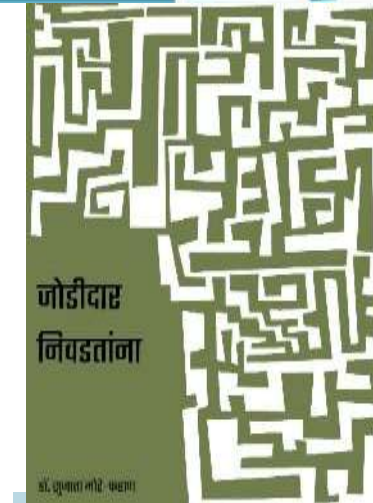
- https://www.esahity.com/uploads/5/0/1/2/501218/hirkani_sujata_chavan.pdf
- “परिचारिका. आरोग्यसेवेचा कणा”. , 2020
https://www.esahity.com/uploads/5/0/1/2/501218/Paricharika_Sarala_B_SujataC.pdf
- “ वैवाहिक सहजीवनाचा प्रवास”, 2020
https://www.esahity.com/uploads/5/0/1/2/501218/vaivahik_sahaprasas_sujata_more_chavan.pdf
- “समाजशास्त्रीय संशोधन “, 2020.
- https://www.esahity.com/uploads/5/0/1/2/501218/sss_scm.pdf
- तोतरेपणा- २०२२
- https://www.esahity.com/uploads/5/0/1/2/501218/totarepana_sujata_more_chavan.pdf
- विवाह बंधनातील नात्यांचा गुंता सोडवतांना
- https://www.esahity.com/uploads/5/0/1/2/501218/vbngs_sujata_chavan.pdf
- विभक्त तरीही एकत्र
- https://www.esahity.com/uploads/5/0/1/2/501218/vibhakt_ekatr_sujata_more_chavan.pdf
- सुदृढ नाती आणि प्रभावी संवाद
- https://www.esahity.com/uploads/5/0/1/2/501218/snaps_sujata_chavan.pdf
- तो ती ते- २०२५-
https://www.esahity.com/uploads/5/0/1/2/501218/ttttd_sujata_chavan.pdf
- स्वयंपाक – कला, विज्ञान, आणि समाजशास्त्र.
- https://www.esahity.com/uploads/5/0/1/2/501218/swayampak_sujata_chavan.pdf

डॉ. सुजाता मोरे-पट्टण

डॉ. सुजाता मोरे चव्हाण

डॉ. सुजाता मोरे-पट्टण

सरला भावसार

परिचारिका

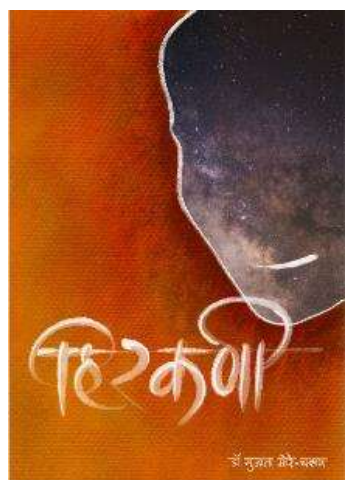
आरोग्यसुवेचा कणा

डॉ. सुजाता चव्हाण

इच्छापत्र
मृत्युपत्र
(WILL)

LAST WILL
AND
ESTAMENT

डॉ. सुजाता मोरे चव्हाण

स्वयंपाक :
कला, विज्ञान, आणि
समाजशास्त्र

डॉ. सुजाता मोरे चव्हाण

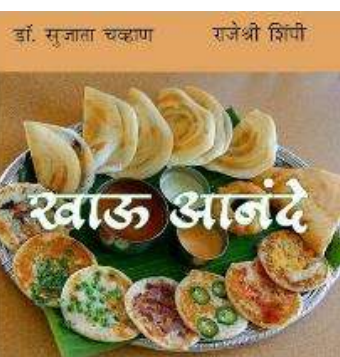

खाऊ आनंदे

विकासकार चव्हाण

डॉ. सुजाता चव्हाण

राजेश्री शिंपी

डॉ. सुजाता चव्हाण

राजेश्री शिंपी

खाऊ आनंदे

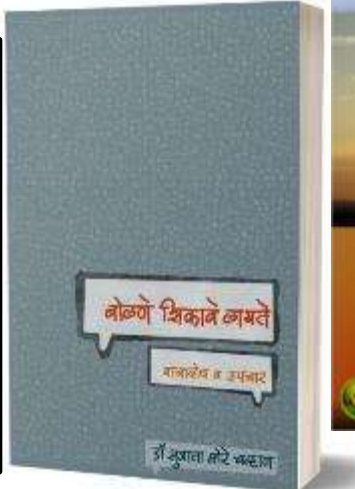
डॉ. सुजाता मोरे चव्हाण यांची
ई साहित्यवरील पुस्तके

बालारोपावर मात
श्रीठ व टाळू यांतील व्यंग

समाजशास्त्रातील व्यंग

डॉ. सुजाता चव्हाण

बोळणे शिकाने व्यथते

राजेश्री शिंपी

डॉ. सुजाता मोरे चव्हाण

“तो”, “ती”,

आणि “ते दोघे”

ह्यांच्या जीवनकथा

डॉ. सुजाता मोरे चव्हाण